

Драган Станар*
Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране, Београд

ЕТИЧКО ЛИДЕРСТВО У ВОЈНОЈ ПРОФЕСИЈИ И ПРОБЛЕМ „ПРЉАВИХ РУКУ” У САВРЕМЕНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА**

Сажетак

У овом раду аутор истражује могућност и импликације појаве етичког проблема „прљавих руку” ван контекста доношења политичких одлука у ужем смислу; прецизније у контексту одлука које у рату доносе припадници војне професије. Кратком анализом природе одлучивања у рату, аутор утврђује неоспорни политички карактер рата, а тиме и политичке импликације одлука војних лидера. Појмовном анализом феномена „прљавих руку” аутор дефинише његове експлицитне атрибуте, а потом их примењује на процес доношења одлука војних лидера у рату. Указујући на карактеристике околности у којима се генерише наведени проблем у рату, и креирањем аналогije са сфером политичког одлучивања, аутор прецизира две специфичне ситуације у којима се овај проблем једино може јавити – крајња нужда и колатерална штета. Аутор доказује да су у ситуацијама крајње нужде и колатералне штете испуњени сви неопходни услови за конституисање овог етичког проблема за војне лидере који доносе одлуке политичког карактера у рату и у закључку нуди објашњење важности и релевантности јасног дефинисања места и природе проблема „прљавих руку” у

* Имејл-адреса: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

** Чланак је резултат рада на пројекту Института за стратегијска истраживања „Војна професија у Србији у савременом безбедносном окружењу” (ISI/DH/3/24-26).

процесу етичког лидерства за исправну перцепцију моралне природе војне професије у савременом добу.

Кључне речи: проблем прљавих руку, војна професија, рат, крајња нужда, колатерална штета

УВОД

Проблеми моралне исправности поступака и пракси, моралне изврности појединаца и, са друге стране, појединаца вредних моралног презира, моралних дилема, моралних забрана и императива, као и низа сличних феномена одувек су представљали једно од најважнијих и најизазовнијих поља интересовања људи склоних размишљању. Стога није изненађујуће што се човек проблемима морала интензивно и континуирано бави од самих зачетака људске цивилизације до данас, без икаквих цивилизацијских или генерацијских изузетака. Сами начини и приступи истраживања морала су се, наравно, разликовали и мењали током историје, али је у једном тренутку постало јасно да „постављање моралних питања одређене врсте довољно упорно води до закључка да се на њих не може одговорити док се не одговори на одређена филозофска питања” (MacIntyre 1998, 4). Тај тренутак можемо посматрати као моменат настанка „филозофске”, односно научне етике, моменат у којем се мисао о моралу разводи и разлучује од „дофилозофских” основа разматрања моралног поступања у оквиру традиције, религије, мита, мистерија, књижевности, драме, лирике, итд. (Ђурић 1976, 1). Етика данас представља веома живу, продуктивну и релевантну филозофску дисциплину која за предмет узима морал, односно представља филозофију морала. Поред метаетике, сегмента етике који се бави анализом појмова који се користе у моралном дискурсу, у оквиру нормативне етике можемо говорити о општој нормативној етици која дефинише и прописује општа начела и принципе понашања и о примењеној, тј. практичној етици која објашњава моралну природу конкретних феномена и пракси. Општа нормативна етика представља типично филозофско настојање, једну од базичних карактеристика филозофије од њеног настанка, да се одреде најопштији могући принципи којима би се могло прописати поступање у свакој замисливој животној ситуацији. Међутим,

комплексност живота и стварности у великој мери поставља јасне границе могућности практичне примене једног или два начела на апсолутно све ситуације које артикулише реалност. То је усуд све филозофије, не само етике – као што Расел (Rasel 2021, 61) исправно упозорава, „филозоф, упоран да изгради систем, склон је да неоправдано упрошћава чињенице, да им пружа симетрију која је фиктивна, и да их увија у форму у којој би све оне могле да се сведу на један или два општа принципа”. Али реалност се по правилу састоји од низа ситуација у којима „сирова” примена једног етичког начела стоји у оштрој супротности са применом другог, у којима нема јасног, а ни прихватљивог, одговора на питање шта је добро и шта је исправно, чак и оних у којима учинити исправну ствар значи учинити зло.

Еклатантни примери управо таквих комплексних и идиосинкратичних ситуација јесу оне ситуације у којима се јавља проблем „прљавих руку” (*dirty hands problem*), односно у којима је потребно (можда чак и императивно нужно) учинити неко зло уколико се жели поступити исправно. Овакве артикулације стварности представљају огроман изазов и проблем за све опште нормативне етичке теорије, тачније за њихову примену у стварности, будући да би њихова „сирова” примена захтевала не само морално неприхватљиве исходе већ и морално неприхватљиву логику поступања. Примењена или практична етика, са друге стране, бави се управо проблематиком конкретне примене моралног критеријума у неком специфичном домену реалности или суочењу моралног начела са ван-моралном вредношћу (Babić 2005, 318) како би се разјаснила морална природа поступака и морални статус делатника. Област примењене етике у којој се проблем „прљавих руку” изучава и анализира већ више од 50 година јесте област политичке етике у којој се неретко артикулишу управо такве ситуације у којима доносиоци политичких одлука пред собом имају искључиво морално несавршене и *prima facie* морално погрешне изборе од којих је неопходно направити један. Међутим, овај је проблем немогуће избећи и у области војне етике у којој се, *inter alia*, изучава и феномен рата у којем је заиста мало која одлука лишена исконски политичке природе, или макар политичких импликација.¹ Стога је неопходно појмовном анализом

¹ Упркос класичној перспективи према којој су једино одлуке на највишем војном нивоу, тј. стратегијске одлуке, бремените политичком природом, природа савременог рата која је прожета технолошком димензијом испоставља могућност

прецизно дефинисати атрибуте појма „прљаве руке” а потом јасније позиционирати тај проблем у контексту војних доносилаца одлука, тј. војних лидера. Прецизније, првенствено је неопходно дефинисати у којим се тачно ситуацијама овај проблем јавља у рату и када то заправо војни лидери „прљају руке”, а када се једноставно ради о употреби оружане силе „чистих руку”. Без ове јасне дистинкције и демаркације појам „прљавих руку” у контексту војног лидерства у опасности је од арбитрарне и готово насумичне употребе која уноси још више конфузије и непрецизности у пословично комплексан и морално изазован сегмент стварности.

ЕТИЧКА ТЕОРИЈА И МОРАЛНА ПРАКСА

Без обзира из које перспективе приступимо проблему „прљавих руку”, он представља непремостиву препреку свакој општој етичкој нормативној теорији. Генерално гледано, све опште нормативне етичке теорије могу се сврстати у једну од две основне групе: телеолошке (консеквенцијалистичке) и деонтолошке етичке теорије, будући да ове две категорије „исцрпљују могућност у погледу теорија исправног поступања” (Dejvis 2004, 301). Основну дистинкцију између две наведене групе теорија чини базични морални принцип вредновања поступака и пракси – у телеолошким теоријама *сврха*, односно *последице* поступања стоје као основни критеријум, док је у случају деонтолошких етичких теорија основни принцип *дужност*. У најкраћим цртама, питање вредновања поступака и пракси у телеолошким теоријама зависи од последица поступака – уколико је последица неког поступка добра, онда је и сам поступак морално добар, независно од других елемената и аспеката поступка; деонтолошке теорије пак нису заинтересоване за последице наших поступака или пракси, већ морално вреднују поступке на основу тога да ли су одлуке о њима донесене из дужности поштовања моралног императива, тј. из *добре воље*. Наравно, ваља напоменути да постоје и друге, данас мање развијене и практично релевантне нормативно етичке теорије, као што су теорија врлина, теорија

дубоких политичких и стратегијских импликација чак и одлука команданата и командира на оперативном и тактичном нивоу, па чак и поступака на пословичном „капларском” нивоу. Аутор који је међу првима препознао ову промену и увео у употребу концепт „стратешког каплара” (*strategic corporal*) јесте амерички генерал Стенли Крулак (Kruglak 1999, 14–17).

директне интуиције, Ролсов (*John Rawls*) конструктивизам, Росова (*William David Ross*) теорија *prima facie* вредности, итд. (видети Stanar 2021, 92–97).

Утилитаризам, као доминантна телеолошка и консеквенцијалистичка теорија узима корист као критеријум вредновања поступака. Наиме, онај поступак који, међу могућим опцијама, доноси максималну корист за максималан број људи јесте морално исправан. За утилитаризам, дакле, генерално не постоје *a priori* морално забрањени поступци или праксе будући да се морална вредност сваког поступка одређује искључиво на основу последица, односно на основу користи која се остварује – уколико је исход и резултат нашег поступка *добар*, онда је и сам поступак добар, без обзира на то шта конкретно јесте поступак. У складу са тим, уколико последице доносе довољно велику корист за довољно велик број људи, апсолутно ништа није забрањено, „ни силовање, ни мучење, чак ни убиство” (Petit 2004, 339); штавише, ови поступци чак могу постати и морално обавезни зарад остваривања сврхе максималне користи.

Кантова деонтологија заснива се на апсолутној моралној дужности која претходи било каквом разматрању последица поступања, будући да „принцип морала мора бити независан и логички претходити искуству” (Babić 1991, 4). Зато је Кантов категорички императив орјентисан ка постизању апсолутне универзалибилности максима према којима се поступа, које су засноване на доброј вољи и које нису заинтересоване за последице поступања за које делатник није одговоран. Како пише Мекинтајер (MacIntyre 1998, 125), „моја је дужност да поштујем императив и да се не обазирем на последице”, какве год оне могле бити, будући да оно што одређује моралну исправност мојих поступака нису последице већ поштовање апсолутних моралних забрана и дужности.

Проблем „прљавих руку” остаје проблем, и то значајан проблем за примену принципа општих нормативних етички теорија, како из перспективе одређивања моралне исправности поступака сврхом, тако и из перспективе коришћења принципа апсолутне априорне дужности. Овај проблем испоставља нарочито осетљиве и друштвено значајне дилеме у контексту одлучивања лидера у војсци, дилеме које се врло често налазе испред доносилаца одлука који се објективно не могу ослонити ни на једну нормативно етичку теорију као извор било какве дефинитивног и коначног усмерења које би било

употребљиво у свакој ситуацији. Критичне ситуације јединствене војне праксе, које немају паралелу ван војске, додатно усложњавају моралну позицију доносилаца одлука, односно војних лидера.

Практични проблем „прљавих руку” лидера

Проблем „прљавих руку” важан је део инвентара феномена унутар области политичке етике већ више од пет деценија, од како је овај појам у дискурс наведене гране практичне етике увео Мајкл Волзер (*Michael Walzer*) почетком 70-их година прошлога века. Данас се, после израженог скока продукције литературе која се бави овим проблемом може говорити о постојању четири различите парадигме „прљавих руку” у политичкој етици (de Wijze 2007, 3; Finlay 2023, 563–568). Наравно, имплицитна проблематика „прљања руку” од стране доносилаца политичких одлука сеже далеко у прошлост, али је она експлицитно формулисана као конкретан етички проблем у Волзеровом (Walzer 1973, 160–180) чувеном тексту „Политичка акција: проблем прљавих руку” (*Political Action: The Problem of Dirty Hands*). Волзер сам појам „прљаве руке” преузима из истоимене Сартрове представе (*Les mains sales*) и одређује га као моралну дилему у којој је зарад чињења „исправне ствари” неопходно учинити нешто неморално и зло, односно у којој је „зарад чињења добре ствари неопходно да учинимо погрешну ствар” (Parish 2007, 2). Област политике и политичког одлучивања прожета је управо ситуацијама у којима „нема часне и моралне опције, нема могућности поступања која нас ослобађа кривице и одговорности за зло” (Nagel 1979, 73–74) те стога често пред лидере испоставља моралну дилему у којој је потребно донети одлуку о чињењу зла ради постизања добра. Штавише, уколико следимо логику Веберове (Veber 2006) „етике одговорности” која према славном немачком аутору једино одговара сфери политичког одлучивања и која је у њој једино практично примењива, онда чињење зла зарад добра заједнице заправо постаје дужност првога реда за лидера.

Проблем „прљавих руку” представља озбиљан изазов, и рекло би се нерешиву енигму како за деонтолошке тако и за консеквенцијалистичке нормативне етичке теорије (видети Stanar 2021, 121–133) из различитих разлога. Штавише, Волзер је своју анализу директно и извео из „жестоког одбацивања и апсолутистичке (деонтолошке) и цена/корист (консеквенцијалистичке) перспективе

разумевања моралних дилема у политици” (Nick and de Wijze 2023, 416) будући да ни једна ни друга позиција не могу дати задовољавајуће одговоре на моралну дилему. Посматрано из угла консеквенцијализма, тј. утилитаризма као доминантног облика ове врсте нормативно етичких теорија, сам проблем и не постоји будући да не постоји ни морална дилема као таква (Nielsen 2007, 20–37). Наиме, суштина утилитаризма је „математичка” – уколико је корист која се остварује довољно велика, онда чињење било каквих и било којих (!) поступака у процесу остваривања те користи не представља зло, нити кршење било каквог моралног начела. Дилема заправо не постоји јер се руке и не „прљају”, будући да морални квалитет поступака одређујемо последицама које њима остварујемо. Стога, доносилац одлуке о било каквом „средству” или поступку и не чини никакво зло уколико је исход максимална корист. Волзер (Volzer 2010, 324) овде јасно указује на један од највећих проблема утилитаризма, а то је да он заиста „подстиче бизарне рачунице” и води у морално оправдавање незамисливих и неизрецивих зала у циљу достизања „крајњег добра” од стране великих „усрећитеља човечанства” (Ћипић 1990, 10). Из једне на изглед Макијавелистичке позиције утилитаризма, сваки доносилац политичке одлуке који би на крају био успешан у свом науму, нужно би био и морално добар (а можда чак и изврстан) без обзира на то каквим је то средством остварио. Међутим, проблем „прљавих руку” имплицитно али снажно подразумева нужно и непорециво постојање *зла* у чињењу исправних ствари. То је основна дистинкција између ове ситуације и прости утилитаристичке рачунице – код проблема „прљавих руку” нема спорења око тога да је „учињено нешто озбиљно морално погрешно, чак иако је то учињено из манифестно моралних разлога” (Nick and de Wijze 2023, 416) и чак уколико је то било нужно учинити. Поред Волзера, и Игњатијеф (Ignatieff 2005) својом доктрином „мањег зла” препознаје да зло остаје зло, односно да зло „прља руке” чак и када је нужно и се чини ради спречавања још већег зла. Штавише, иако је учињено из племенитих и добрих разлога и побуда, зло којим се „прљају руке” заслужује и неку врсту кажњавања чиме се потврђује неморалан статус самог поступка. Објашњавајући зашто се „они који прљају руке морају казнити”, де Вијзе (2013, 879–897) нуди теоријско утемељење за такво кажњавање, као и три алтернативна становишта оправдавања кажњавања – кажњавање са становишта катарзе, кажњавање са становишта претрпљеног зла и кажњавање

са становишта каузалне одговорности. И сам Волзер, следећи такозвани „католички модел”, предвиђа да се „прљање руку” мора јасно идентификовати као зло и стога и казнити (Giorgini 2023, 463), без обзира на побуде и исход. Слична перспектива постоји у православљу, које у једном специфичном контексту у коме се може говорити управо о проблему „прљавих руку”, разрешава тензију између нужног и морално ваљаног поступања кажњавањем таквих поступка вишегодишњом забраном епитимије, али не и екскомуникацијом (Grozdić et al. 2012, 356).

Када утилитаризам, као доктрина циљано креирана управо за доносиоце политичких одлука, не може да одговори на изазов „прљавих руку”, јасно је да се деонтологија која императивно захтева апсолутно занемаривање последица још теже суочава са оваквом артикулацијом стварности. Као и у случају утилитаризма, ни из чврсте деонтолошке перспективе проблем „прљавих руку” заправо и не постоји будући да „деонтологија захтева од свих моралних делатника да не упрљају руке и тачка” (Parish 2007, 7). Проблем је, дакле, у теорији непостојећи јер је веома јасно да категорички императив забрањује било ком делатнику да учини зло, без обзира на последице одлуке којом се чува његова морална чистота и интегритет. Али у моралној пракси, као што запажа Белами (Bellamy 2007, 510), не може се оправдати доносилац политичке одлуке који „ставља сопствене моралне вредности изнад добробити политичке заједнице коју има дужност да штити”. Очито је да се овакав нормативно-теоријски приступ веома тешко може уклопити са моралном стварношћу доношења политичких одлука, а још теже са поменутом Веберовом „етиком одговорности” која је од виталног значаја у сфери политике и према којој онај који „тражи спас своје душе” то свакако не треба да тражи „на путу политике” (Veber 2006). Објашњавајући проблем из Макијавелистичког дискурса, дужност је лидера да зарад државе и друштва осуди сопствену душу на проклетство (Giorgini 2023, 470) јер у сфери политичког одлучивања нико нема морално право да „неокаљаност своје душе и чистоту својих руку стави изнад живота и добробити великог броја других људи” (Nagel 1979, 63). Теоријско разрешење проблема „прљавих руку” се, очигледно, не може наћи у сфери општих нормативно етичких теорија, већ искључиво у сфери примењене етике. Међутим, приметно је да су савремени теоретичари (не)намерно конструисали снажно утилитаристичко теоријско оправдање готово сваког зла које се чини зарад наводне добробити друштва.

ПРОБЛЕМ „ПРЉАВИХ РУКУ” У РАТУ

Из самог наслова Волзеровог текста јасно се уочава да је сфера политичке акције, тј. доношења политичких одлука, заправо сфера у којој се примарно јавља проблем „прљавих руку”. Међутим, важно је избећи исувише уско поимање сфере политичке акције само и искључиво на поље политике у ужем смислу, већ је неопходно посматрати целокупан домен *политичког* као област у којој се доносе одлуке дубоко политичке природе које се тичу заједничког живота заједнице (видети Simeunović 2009, 62–64). Чини се да се не може ни замислити институција која је по својој природи више друштвено колективна од војске, те је извесно да се и војни лидери морају посматрати као лидери чије одлуке имају политички карактер и суштину, нарочито у контексту одлучивања у рату. Коначно, управо у рату комплексни међуоднос војске и политике доживљава свој врхунац, иако он несумњиво постоји и у миру (Sakan 2021, 22). Самим тим, значај проблема „прљавих руку” за војне лидере је неоспоран, а кулминацију достиже у процесу лидерства и одлучивања у току оружаног сукоба који је по својој природи есенцијално политички.

И поред више покушаја да се оспори, реформулише или интерпретира у складу са ером, Клаузевицево поимање рата као „наставка политике другим средствима” и као феномена који просто не поседује своју „логику” већ само „граматику” (Clausewitz 1976, 28; 252), остаје суштински најпрецизније и најконцизније одређење односа рата и политике. Сам феномен рата губи апсолутно сваки смисао „уколико се не посматра као средство остваривања ширих политичких циљева друштва” (Stanar 2022a, 122). И војна стратегија, као највиши ниво ратовања, по дефиницији је „вештина и наука припреме и употребе оружаних снага нације да би се постигли циљеви *националне политике*” (Miljković i Beriša 2023, 79). Стога и стриктно војни процес лидерства у рату неизбежно и обавезно бременит дубоко политичком димензијом и очекивано условљава генерисање проблема „прљавих руку”. Штавише, услед процеса глобализације и развоја технологије у великој је мери додатно наглашена улога политике у току одлучивања о самим поступцима у рату, и то „на сваком нивоу и кроз сваку оперативну фазу” (Echevarria 2003, vi-vii). Сам Волзер наводи да се ситуације којима се бави у свом тексту једнако дешавају и онима који су укључени у политичку активност и онима који су укључени у рат (Walzer 1973, 161), док

више аутора подвлачи да се „парадигматски примери сценарија прљавих руку” дешавају управо у рату, односно да се захтев за „прљање руку нигде не испоставља снажније него у питањима рата” (Nick and de Wijze 2023, 428; Bellamy 2007, 512). Како је јасно да волзеријанска „политичка акција” директно обухвата не само политичке лидере, *stricto sensu*, већ и војне лидере током целокупних каријера, а нарочито у периодима рата, неопходно је разјаснити на који се начин и у којим ситуацијама од њих захтева да у току рата „прљају руке”, како бисмо избегли веома погрешну, додуше и интуитивну, перцепцију целокупног ангажмана официра у рату као процес перманентног и неизбежног „прљања руку”.

„Прљање руку” и невиност у рату

Упркос чињеници да се ситуације у којима се доносиоци политичких одлука суочавају са „прљањем руку” не дешавају ретко у сфери политичког, а нарочито су честе у контексту рата, ову проблематику не конституише свака употреба силе или свака одлука која проузрокује нечију патњу или страдање. Тешко да можемо да говоримо о моралној дилеми ове врсте код политичара који доноси одлуку о употреби посебних, тешко наоружаних, јединица органа реда против терористичког или субверзивно-побуњеничког деловања ради спасавања поретка и државе; код полицајца који употребљава смртоносну силу против криминалаца како би сачувао животе грађана; код судије који тешког преступника осуђује на доживотну, или чак смртну казну, итд. Сви ови поступци имају јасну политичку димензију. Намера је чињење општег друштвеног добра, и у сваком од ових случајева последице јесу нечија тешка патња а вероватно и смрт. Међутим, у наведеним ситуацијама не постоји морална дилема било које врсте а самим тим не постоји ни „прљање руку” доносиоца одлука. Кључни чинилац који недостаје, а који је *conditio sine qua non* проблема „прљавих руку” јесте постојање неморалног чињења, односно одсуство невиности код оних који испаштају од последица поступања. Као што целокупна логика проблема захтева, о феномену се „прљавих руку” може говорити само и искључиво у оним ситуацијама у којима је потребно наштетити невиним људима и довести их у смртну опасност (Giorgini 2023, 464). Када се ради о „кривцима”, тј. онима који су чињењем дубоко нелегалних или неморалних поступака „заслужили” оно што им се дешава, који су

се одрекли свог права да не буду нападани и убијани, не постоји елемент неморалног поступања код доносиоца политичке одлуке; штавише, неки би аутори склони концепцији ретрибутивне правде сматрали да је кажњавање оних који су то заслужили заправо морална дужност у процесу политичког одлучивања.

Али, ко је заправо „крив” и ко је „заслужио” да буде убијен у контексту рата? Ко се и како одрекао права да не буде нападан и убијан? Појам кривице и невиности у контексту рата има нешто другачије експлицитне ознаке, а самим тим и другачији обим. Наиме, како пуко учешће у рату није нелегално нити неморално, без обзира на морални статус самог рата, у њему „оперативни појам невиности није морална невиност већ је значење невиности ‘тренутна безопасност’” (McMahan 2009, 12). То практично значи да су појмови невиности и кривице „испражњени моралног садржаја и једноставно постају синоними за улоге у рату” (Palmer-Fernandez 2000, 164) те зато борци постају „криви” и легитимне мете, док неборци чувају право да не буду нападани и остају невини током трајања рата. Стога, како убијање оних који су изгубили право да не буду убијани, тј. бораца, „није злочин (оно није ни неморално ни нелегално) за разлику од смрти цивила у рату” (Stanar 2023, 7), у овим се ситуацијама не може се говорити ни о проблему „прљавих руку” код војних лидера, као што је то било беспредметно и у претходно наведеним случајевима у којима је недостајао елемент неморалног чињења и невиности. Са друге стране, једнако је неозбиљно и неодговорно говорити о моралној дилеми и проблему „прљавих руку” војних лидера који неселективно убијају неборце у рату и тиме чине ратни злочин. Када се онда Волзеров проблем појављује пред војним лидерима у рату?

Крајња нужда и колатерална штета

Две ситуације у рату у којима су присутни сви неопходни фактори за конституисање проблема „прљавих руку”, односно које имају све експлицитне одлике овог појма – постојање добре намере, неморално чињење и статус невиности жртава последица политичке одлуке – јесу ситуације крајње нужде и колатералне штете. Ова два феномена представљају изузетно специфичне артикулације стварности у којима је уопштено гледајући врло тешко применити моралну и нормативну логику која уопштено важи за различите

аспекте „нормалног” поступања у рату (видети Stanar 2022b, 317–328) и у којима много више важи „логика катастрофе” (Babić 2021, 11–30) као стања изузетног од „нормалности”.

Крајња нужда односи се на ситуације у којима се свесно занемарују сва правна и морална ограничења која важе у рату, укључујући ту и „основне и носеће моралне принципе као што је имунитет цивила” (Primoratz 2007, 37), зарад заштите базичних вредности као што је физички опстанак једног народа. Намера доносиоца одлуке је исправна, али је истовремено зарад њеног остваривања неопходно учинити нешто дубоко неморално и намерно убијати невине људе – еклатантан пример проблема „прљавих руку” са којим се суочавају војни лидери у рату. Посматрајући кроз призму међународног хуманитарног права, околност крајње нужде чак може и искључити против-правност једног таквог поступа, али само у оним случајевима у којима може да се утврди пропорционалност у примени мера крајње нужде. Међутим, врло је важно направити јасну разлику између *крајње* нужде и уобичајене и релативно честе *војне* нужде. Ситуацију крајње нужде конституишу два неопходна услова – „да опасност која прети буде непосредна и да природа те опасности буде толика да би цена неотклањања такве опасности била катастрофална и недопустива” (Stanar 2022b, 324) – те се из тог разлога легитимише неморално и нелегално поступање, без икакве сумње да оно упркос нужди остаје неморално и нелегално. Са друге стране, војна нужда по дефиницији не испоставља пред војне лидере проблем „прљавих руку” јер се она односи на предузимање свих неопходних насилних мера које су потребне за остваривање ратних циљева, али које су нужно „легалне према савременом закону рата” односно које нису експлицитно „забрањене ратним законима” (Patterson 2022, 112), те јој недостаје елемент одлуке о нелегалном и неморалном поступању.

Појам *колатералне штете*, односно доктрине двоструког ефекта, извесно је много познатији широј научној и стручној заједници будући да се веома често користи за оправдавање и легитимизацију страдања небораца у рату. Колатерална штета представља случајно или предвиђено страдање нелегитимних мета приликом дејствовања на легитимне војне циљеве у току рата (Lefkowitz 2008, 145). У овим се ситуацијама такође може тврдити да постоје сви неопходни елементи за појаву проблема „прљавих

руку”. Без обзира на то колико потенцијално пропорционална² и оправдана била, колатерална штета по својој природи подразумева страдање и патњу невиних зарад остваривања ваљаног циља, те ипак суштински захтева од доносиоца одлуке да „испрља руке”. Чињеница да аргумент колатералне штете, уколико је она пропорционална, може ослободити од правне одговорности према законима рата, не умањује базичну неморалност поступка који укључује свесно убијање невиних људи који нису изгубили право да не буду нападнути. Међутим, од војних се лидера управо очекује таква врста одговорности, да буду спремни да на својим плећима понесу тежину одлуке, да упрљају своје руке како би руке оних које штите остале чисте (Kirby 2023, 540), да ризикују спасење сопствене душе и да поднесу жртву која се у једном смислу чак и већа и значајнија од жртвовања живота. Треба да буду свесни да чине нужно зло како би испунили своју дужност и учинили исправну ствар, никада не губећи из вида да је то што су учинили ипак у својој суштини зло. Као што и сам, много пута помињани, Волзер (2004, 45) пише неких тридесетак година по објављивању чланка о проблему „прљавих руку”, лидер са снажним моралним карактером у сваком тренутку „разуме зашто је погрешно убијати невине и упорно одбија да то чини, све до момента када је извесно да ће само небо пасти. У том моменту он постаје морални криминалац који зна да не сме да учини оно што мора да учини – и на крају то чини”.

ЗАКЉУЧАК

Проблем „прљавих руку” недвосмислено је повезан са свима који доносе одлуке у сфери политичког, а не само са актерима сфере политике у ужем смислу. Стога је овај феномен неопходно посматрати и изучавати не само у релативно уским оквирима политичке етике у којима га је Волзер и дефинисао пре више од пола века, већ и у оквирима свих примењених етика у којима се доносе одлуке политичке природе. Области војне етике и етике рата свакако су области примењене етике у којима се војни лидери суочавају са дужношћу да зарад општег и вишег добра доносе неморалне одлуке политичке суштине услед којих испаштају невини, подразумевајући наравно да су те одлуке у складу са општом политиком друштва.

² Уколико је остварена војна предност довољно велика у односу на страдања нелегитимних мета, може се говорити о пропорционалности колатералне штете.

Највећа вредност разматрања проблема „прљавих руку” у контексту војног лидерства и одлучивања у рату лежи у чињеници да се његовим разумевањем избегава замка заводљиво смирујуће и утешне безобалне и безграничне аполигије утилитаризма која тежи оправдавању свих могућих и замисливих зала и која војне лидере заиста ставља пред, Нејгеловим дискурсом речено, зјапећу провалију и амбис моралног пакла и масовних злочина. Истовремено, овај проблем указује и на немогућност „сирове” примене апсолутистичких деонтолошких забрана у војној професији уопште, а нарочито у периодима рата у којима морална и професионална дужност може налагати кршење апсолутистичких императива. Ситуације крајње нужде и колатералне штете са којима се у рату могу срести војни лидери потребно је посматрати као еклатантне примере проблема „прљавих руку” у којима је неопходно испунити дужност и учинити исправну ствар за заједницу али истовремено одолети искушењу моралног оправдавања нужних поступака који остају суштински зли. На тај начин додатно се освешћује јединствена суперерогативна природа војне професије и позиција војних лидера који су спремни да жртвују много више од пуког живота у служби свог народа – они су спремни да понесу и бреме зла и жртвују сопствену моралну чистоћу када то дужност наложи. Додатно, јасним и прецизним дефинисањем специфичних ситуација у којима се једино може јавити проблем „прљавих руку” у рату спречава се погубна перспектива деривирана из неразумевања природе рата и значења појма невиности у рату према којој сви борци неминовно и нужно прљају руке и морално греше пуким учествовањем у борби.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Babić, Jovan. 1991. „Категориčki императив и универзализација.” *Filozofske studije* 23: 3–76.
- Babić, Jovan. 2005. *Moral i naše vreme*. Beograd: Službeni glasnik.
- Babić, Jovan. 2021. „Logika katastrofe – dubinska logika stvarnosti (nekoliko opaski o sadašnjoj pandemiji).” U *Etika i istina u doba krize*, ur. Nenad Cekić, 11–30. Beograd: Filozofski fakultet.
- Bellamy, Alex, J. 2007. “Dirty Hands and Lesser Evils in the War on Terror.” *The British Journal of Politics and International Relations* 9 (3): 509–526. DOI: 10.1111/j.1467-856x.2006.00255.x.
- Clausewitz, Carl von. 1976. *On War*. Princeton: PUP.

- Čupić, Čedomir. 1990. *Politika i zlo*. Nikšić: Univerzitetska riječ.
- de Wijze, Stephen. 2007. „Dirty Hands: Doing Wrong to Do Right.” In *Politics and Morality*, ed. Igor Primoratz, 3–19. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230625341_1.
- de Wijze, Stephen. 2013. “Punishing ‘Dirty Hands’ – Three Justifications.” *Ethical Theory and Moral Practice* 16 (4): 879–897. DOI: 10.1007/s10677-012-9396-x.
- Dejvis, Nensi. 2004. „Savremena deontologija.” U *Uvod u etiku*, ur. Piter Singer, 299–317. Sremski Karlovci: I.K. Zorana Stojanovića.
- Đurić, Miloš. 1976. *Istorija helenske etike*. Beograd: Beogradski IGZ.
- Echevarria, Antulio J. 2003. *Globalization and the Nature of War*. Carlisle: Strategic Studies Institute.
- Finlay, Christopher J. 2023. “Political Violence: The Problem of Dirty Hands.” *The Journal of Ethics* 27: 561–583. DOI: 10.1007/s10892-023-09447-4.
- Giorgini, Giovanni. 2023. “Machiavellian Variations, or When Moral Convictions and Political Duties Collide.” *The Journal of Ethics* 27: 461–475. DOI: 10.1007/s10892-023-09457-2.
- Grozdić, Borislav, Ilija Kajtez and Dragan Gostović. 2012. “Complexity of The Conception of Pacifism in Orthodoxy.” *Filozofski godišnjak* 25: 335–364.
- Ignatieff, Michael. 2005. *The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror*. Princeton: PUP
- Kirby, Nikolas. 2023. “The Institutional Laundry: How the Public May Keep Their Hands Clean.” *The Journal of Ethics* 27: 539–560. DOI: 10.1007/s10892-023-09450-9.
- Krulak, Stanley. 1999. “The Strategic Corporal: Leadership in the Three-Block War.” *Leatherneck* 82 (1): 14–17.
- Lefkowitz, David. 2008. “Collateral damage.” In *War: Essays in Political Philosophy*, ed. Larry May, 145–164. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacIntyre, Alasdair. 1998. *A Short History of Ethics*. London: Routledge.
- McMahan, Jeff. 2009. *Killing in War*. Oxford: Clarendon Press.
- Miljković, Milan i Hatidža Beriša. 2023. „Primena veštačke inteligencije u savremenom ratovanju.” *Politika nacionalne bezbednosti* 25 (2): 77–98. DOI: 10.5937/pnb25-46935.
- Nagel, Thomas. 1979. *Mortal Questions*. Cambridge: CUP.
- Nick, Christina and Stephen de Wijze. 2023. “50 Years of Dirty Hands: An Overview.” *The Journal of Ethics* 27: 415–439. DOI: 10.1007/s10892-023-09459-0.

- Nielsen, Kai. 2007. "There is No Dilemma of Dirty Hands." In *Politics and Morality*, ed. Igor Primoratz, 20–37. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230625341_2.
- Palmer-Fernandez, Gabriel. 2000. "Innocence in War." *International Journal of Applied Philosophy* 14: 161–174. DOI: 10.5840/ijap200014223.
- Parish, John. 2007. *Paradoxes of Political Ethics: From Dirty Hands to the Invisible Hand*. Cambridge: CUP.
- Patterson, Eric. 2022. "Military Necessity, Proportionality, and Discrimination – The Case of Veracruz." In *The Ethics of Urban Warfare*, eds. Dragan Stanar and Kristina Tonn, 106–125. Leiden: Brill Nijhoff. DOI: 10.1163/9789004522404_008.
- Petit, Filip. 2004. „Konsekvencijalizam.” U *Uvod u etiku*, ur. Piter Singer, 333–348. Sremski Karlovci: I.K. Zorana Stojanovića.
- Primoratz, Igor. 2007. "Civilian Immunity in War: Its Grounds, Scope, and Weight." In *Civilian Immunity in War*, ed. Igor Primoratz, 21–41. Oxford: OUP. DOI: 10.1093/oso/9780199290741.003.0002.
- Rasel, Bertrand. 2021. *Filozofski eseji*. Beograd: Miba Books.
- Sakan, Momčilo. 2021. „Međudodnos politike i vojske u ratu.” *Vojno delo* 73 (3): 21–35. DOI: 10.5937/vojdela2103021S.
- Simeunović, Dragan. 2009. *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- Stanar, Dragan. 2021. *Etika međunarodne politike*. Beograd: Dobrotoljublje.
- Stanar, Dragan. 2022a. „Politička pobeda u ratu: oružane snage i sindrom ‘izgubljene pobede’.” *Srpska politička misao* 77 (3): 119–135. DOI: 10.22182/spm.7732022.6.
- Stanar, Dragan. 2022b. „‘Neskrivljeno neznanje’ u ratu: kolateralna šteta i krajnja nužda.” *Megatrend revija* 19 (3): 317–328. DOI: 10.5937/MegRev2203317S.
- Stanar, Dragan. 2023. „Moralna dimenzija vojne uniforme.” *Vojno delo* 75 (2): 1–13. DOI: 10.5937/vojdela2302001S.
- Veber, Maks. 2006. *Politički spisi*. Beograd: Filip Višnjić i Službeni glasnik.
- Volzer, Majkl. 2010. *Pravedni i nepravedni ratovi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Walzer, Michael. 1973. "Political Action: The Problem of Dirty Hands." *Philosophy and Public Affairs* 2 (2): 160–180.
- Walzer, Michael. 2004. *Arguing about War*. New Haven: YUP.

Dragan Stanar**Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade***ETHICAL LEADERSHIP IN THE MILITARY
PROFESSION AND THE “DIRTY HANDS”
PROBLEM IN CONTEMPORARY
ARMED CONFLICTS******Resume**

In this paper author explores the possibility and implications of the emergence of the ethical problem of “dirty hands” outside of the context of political decision-making in the narrower sense, more precisely in the context of decisions made by members of the military profession in war. By shortly analysing the nature of decision-making in war, the author determines an undisputable political character of war and, thus, the political implication of the decisions of military leaders. By notion-analysis of the phenomenon of “dirty hands”, the author defines its explicit attributes and then applies them to the decision-making process of military leaders in war. By pointing out the characteristic circumstances under which the problem is generated in war and by creating an analogy with the sphere of political decision-making, the author defines two specific situations in which this problem can only occur – supreme emergency and collateral damage. The author proves that in situations of supreme emergency and collateral damage, all necessary conditions for the constitution of this ethics problem for military leaders who make political decisions in war are met and, in conclusion, offers an explanation of the importance and relevance of precise definition of the place and nature of the problem of “dirty hands” in the process of ethical leadership for proper perception of the moral nature of military profession in the contemporary era.

Keywords: dirty hands problem, war, supreme emergency, collateral damage

---

* Email address: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

** This paper is a result of research conducted in the research project of the Strategic Research Institute – “Military Profession in Serbia in the Contemporary Security Environment” [Војна професија у Србији у савременом безбедносном окружењу] (ISI/DH/3/24-26).

* Овај рад је примљен 3. маја 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 8. новембра 2024. године.